

Цвейг Стефан

Біографія

ЦВАЙГ, Стефан (Zweig, Stefan — 28.11.1881, Відень — 23.02.1942, Петрополіс, Бразилія) — австрійський письменник. У мемуарній книзі "Вчорашній світ" ("Die Welt von gestern") Цвайг підкреслено лаконічно розповідає про своє дитинство та підліткові роки. Коли йдеться про батьківський дім, гімназію, а потім університет, письменник свідомо стримує свої почуття, підкреслюючи таким чином, що його юнацькі роки були точнісінько такими ж, як і в багатьох інших європейських інтелігентів на зламі століть.

Письменник народився у 1881 р. в родині багатого єврейського негоціанта, власника текстильної мануфактури. Заможні підприємці у третьому поколінні, його батьки зуміли створити вдома атмосферу витонченої духовної культури, характерної для віденського бомонду кінця XIX ст. Найгіршою халепою підліткові, либонь, могли видатися хіба що дріб'язкові зауваження якогось надто суворого гімназійного викладача. Та от в останній рік століття зачинилися двері гімназії, і Цвайг, тепер уже студент, котрий старанно вивчає романську філологію у Віденському університеті, робить перші кроки назустріч омріяній свободі. Але що таке свобода для молодої людини на початку нового століття? Для Цвайга вона полягала у можливості відвідувати музеї, театри та бібліотеки у Венеції та Мілані, Парижі та Лондоні. Він побував у Лондоні та Парижі (1905), мандрував по Італії та Іспанії (1906), відвідав Індію, Індокитай, США, Кубу, Панаму (1912). Якийсь час мешкав у Швейцарії (1917—1918), а після закінчення Першої світової війни повернувся до Австрії й оселився поблизу Зальцбурга.

Ерудиція Цвайга й досі захоплює та вражає. Мандруючи, він із рідкісним завзяттям та наполегливістю поповнював свої знання. Відчуття власної обдарованості спонукало його до поетичної творчості, а статки батьків дозволили без зайвого клопоту видати першу книгу. Так побачили світ "Сріберні струни" ("Silbeme Seiten", 1901), видані коштом автора. Цвайг наважився надіслати свою першу збірку своєму кумирові — видатному австрійському поетові Р.М. Рільке. Той відповів, надіславши власну книгу. Так почалася дружба, яка тривала аж до смерті Рільке.

Надзвичайна поінформованість Цвайга у всіх напрямках та течіях мистецького життя Європи перших десятиліть XX ст. пояснюється тим, що він не просто читав твори визнаних майстрів, а й підтримував приятні стосунки з такими видатними діячами культури, як Е. Верхарн, Р. Роллан, Ф. Мазераль, О. Роден, Т. Манн, З. Фройд, Дж. Джойс, Г. Гессе, Г. Веллс, П. Валері. Йому найвищою мірою була притаманна мистецька самовідданість. Замолоду він пережив пристрасне захоплення поезією Верхарна. Відкривши для себе цього талановитого бельгійського поета, Цвайг став завзятим пропагандистом його творчості, переклав низку його віршів німецькою мовою.

Коли Цвайг прочитав епопею Роллана "Жан Крістоф", у нього виникло нездоланне

бажання особисто познайомитися з автором цього твору. У роки Першої світової війни Цвайґ опублікував захоплений нарис про Р. Роллана, назвавши його "сумлінням Європи". Крім того, Цвайґ присвятив окремі есе Максимові Горькому, Т. Манну, М. Прусту і Й. Роту.

Минуло вже не одне десятиліття відтоді, як були написані кращі оповідання Цвайґа. Історія доволі жорстоко повелася з тим усталеним трибом життя, на тлі якого зазвичай розгортаються драматичні події, що сталися давним-давно з паніями та панами, мешканцями респектабельних кварталів Відня, Лондона та Парижа. Змінився характер мислення, люди стали розкутішими у виявах своїх емоцій, але щоразу, коли сучасний читач відкриває для себе новелістичні шедеври Цвайґа, він відчуває глибоке хвилювання, тому що письменник стоїть на варті нетлінних моральних цінностей. Такі оповідання Цвайґа, як "Амок" ("Amok", 1922), "Сум'яття почуттів" ("Verwirrung der Gefühle", 1927), "Шахова новела" ("Schachnovelle", 1941), здобули світову славу. Новели Цвайґа вражають драматизмом, захоплюють незвичайними сюжетами і змушують замислитися над колізіями людських доль. Цвайґ невтомно переконує читача у тому, що людське серце надто беззахисне, що пристрасть штовхає людину не лише на подвиги, а й на злочини. Герої Цвайґа, зазвичай такі коректні, церемонні і незворушні, раптом потрапляють у вир бунтівних почуттів, що не зважають на усталені суспільні правила. І от уже перед читачем сповідаються не випечені самовдоволені обивателі, а змучені від страждань закохані, готові розкрити свою згорьовану душу кожному, хто ладен вислухати їх зі співчуттям.

Цвайґ створив і детально обґрунтував власну модель новели, що відрізняється від творів загальноновизнаних майстрів короткого жанру. Події більшості його історій відбуваються під час мандрівок — то захопливих, то виснажливих, а то й доволі небезпечних. Усе, що трапляється з героями, чигає на них у дорозі, під час коротких зупинок або невеликого перепочинку. Цвайґ, як і багато інших письменників, що успадкували його традицію, завжди концентрує й ущільнює дію. Драми розгортаються протягом лічених годин, але щоразу це вирішальні моменти життя, коли особистість зазнає випробування, доводить свою здатність до самопожертви. Осердям кожного оповідання Цвайґа стає монолог — герой виголошує його у стані афекту, коли перед ним розкривається найпотаємніша таїна.

На цвайґівське трактування особистості помітний вплив справив З. Фройд. Услід за славетним австрійським психіатром, хоча й не ілюструючи його наукових ідей, а наче здійснюючи паралельне художнє дослідження, письменник відкриває людину у конфлікті із самою собою. Тіло нараз висуває їй свої владні вимоги, і світська дама, котра цілком сумирно і добро-порядно прожила сорок років, раптом протягом доби падає у прірву аморальності. Або, навпаки, роки розпусних походеньок перекреслює одна всепоглинаюча пристрасть таємничої незнайомки, чисте кохання якої виявилось непоміченим.

Майже в усіх новелах Цвайґа розмірене життя його героїв, які начебто вгамували свої пристрасті, змінюється вибухом, оскільки щось приховане, досі незнане їм самим

раптом виривається назовні, нездоланно захоплюючи благополучних персонажів у вир катастрофи.

Не можна не зауважити і певного мелодраматизму багатьох новел Цвайґа. Його персонажі зазвичай намагаються прибрати трагічну позу. Але ця трагічність штучна і позірна, адже вони явно перебільшують масштаб конфліктів. Ці люди всього-на-всього порушили буржуазні норми життя, а гадають, ніби переступили закони людяності. Однак історії, розказані Цвайґом, вражають і сучасного читача — особливо ж тим, як автор відтворює стан стресу, викликаного шаленою пристрастю, що затьмарює розум.

Новели Цвайґа можна назвати своєрідними конспектами романів. Проте коли письменник намагався розгорнути окрему подію у розлогу оповідь, то його романи перетворювалися на аморфні багатослівні новели. Відтак цвайґівські романи з сучасного життя загалом були невдалими. Він це розумів і рідко звертався до цього жанру. Письменник написав лише два такі твори: "Нетерпіння серця" ("Ungeduld des Herzens", 1938) і "Чад перевтілення" ("Rauch der Verwandlung"), вперше надрукований німецькою мовою лише через сорок років після смерті автора, у 1982 р.

Історія, яку автор розповідає у романі "Нетерпіння серця", підводить ризику під певною епохою, коли ще зберігалось лицарське ставлення до жінки, коли кодекс честі шанували вище від військового статуту, а горе неодмінно породжувало у душі вихованої людини співчуття. Почуття чарівної багатії кривоніжки, котра мешкає у розкішному замку, до юного бідного лейтенанта австрійської армії є щирими і піднесеними. Ц. надав сюжетові переконливості і психологічної гнучкості. Співчуття офіцера має глибоке людяне підґрунтя, він серцем відгукується на її страждання. Але, залишаючись у межах фальшивих умовностей, він сам не дозволяє собі, щоби співчуття переросло у справжнє почуття. Особливої гостроти сюжетові додає те, що конфлікт двох сердець, яким судилося покохати одне одного, відбувається влітку 1914 р. Героїня скоює самогубство у ту саму мить, коли у Сараєво вбивають спадкоємця австрійського трону.

Неважко зрозуміти, чому Цвайґ не поспішав з публікацією роману "Чад перевтілення". Історія пересічної панночки, котра працює на пошті десь у глухій провінції, страждаючи від браку коштів та справжніх почуттів, видається доволі тривіальною. Коли ж їй, як за помахом чарівної палички, випадає нагода на якийсь час потрапити у вищий світ і там привернути увагу найімпозантніших кавалерів, то читач сприймає це як ще одну версію казки про Попелюшку. Але Кристині Хофленер не пощастило причарувати принца, їй доводиться повернутися додому. На цьому, власне, сюжет можна було б і закінчити. І це була б новела, цікава не так своєю свіжістю, як своєрідною кінематографічною стилістикою. Проте автор продовжує тему у несподіваному напрямку. Кристина зустрічає на життєвому шляху деградованого невдахи, що втратив свою людську гідність на фронті. Вочевидь тут Цвайґ перегукується з письменниками "втраченого покоління", зокрема з Е.М. Ремарком. Але Цвайґ-романіст пропонує цікаве детективне продовження, якого, щоправда, закінчити не встиг.

Цвайґ нерідко писав на межі документалістики та мистецтва, створивши захопливі

біографічні розповіді про Ф. Магеллана і Марію Стюарт, Еразма Роттердамського й О. де Бальзака. Життєпис Бальзака (1940) — безперечно, найяскравіший твір Цвайґа у цьому жанрі. Бальзак в інтерпретації Цвайґ — простодушний авантюрист, чарівна потвора, геніальний дилетант. Суперечності особистості породжують драматизм розповіді. Бальзакові від народження судилося стати великою людиною, він мав лише вирішити, у якій царині себе реалізувати. Він обрав літературу, щоби стати могутнім творцем і володарем двох із лишком тисяч бальзаківських персонажів. Бальзак прагне золота і розкоші, слави і добробуту, але вони доволі довго залишаються недоступними для нього так само, як і для героїв його "Людської комедії" — провінційних честолюбців, що подалися завойовувати Париж. Але життя Бальзака доводить, що будь-яка невдача — це сходинка, яка робить творця вищим. Цілеспрямованість генія неодмінно отримає винагороду, хоча іноді це трапляється аж після його смерті.

В історичних романах не гріх домислювати історичний факт силою творчої фантазії. Де бракувало документів, там починала працювати уява письменника. Натомість Цвайґ завжди віртуозно поводився з документами, виявляючи у будь-якому листі чи мемуарах очевидця психологічне підґрунтя.

Загадкова особистість і доля Марії Стюарт, королеви Франції, Англії та Шотландії, завжди хвилюватиме уяву нащадків. Але щоб дізнатися правду про Марію Стюарт, треба прочитати її життєпис, створений Цвайґом. Автор означив жанр книги "Марія Стюарт" ("Maria Stuart", 1935) як "романізовану біографію". Шотландська й англійська королеви ніколи не бачили одна одну. Так забажала Єлизавета. Але між ними упродовж чверті століття тривало інтенсивне листування, зовні коректне, але сповнене прихованих кпинів і ущипливих образ. Саме ці листи і становлять основу книги. Цвайґ скористався також свідченнями друзів і недругів обох королев, щоб виголосити свій неупереджений вердикт.

Чи є в історичній розповіді Цвайґа зв'язок із сучасністю? Так, безумовно, хоча не варто шукати якихось безпосередніх аналогій. Розповідаючи про щасливі дні та роки поневірянь у житті Марії Стюарт, Цвайґ розмірковував про свободу та її межі, про боротьбу за владу, про те, що швидше позбавляє людину волі: трон чи тюрма? Трагедія Марії Стюарт набагато страшніша від трагедії Єлизавети, хоча англійська королева замолоду теж зазнала тюремної гостинності у Тауері. Але Єлизавета ненавидить Марію за те, що, ставши королевою, та посміла залишитися вільною жінкою, знехтувавши не лише придворним етикетом, а й законами, які їй же і належало пильнувати. Єлизавета у трактуванні Цвайґа розумна, підступна, жорстока, владолюбна, але, як переконує автор, вона не вільна і ніколи в житті ані на мить не почувала себе вільною.

А далі Цвайґ наводить свого читача на глибоко філософську і політично виважену думку. Володар, який втратив власну свободу, придушує волелюбні прагнення своїх підданих, стає тираном. Жертвою тиранії насамперед стає вільна особистість, у даному випадку — Марія Стюарт.

Не автор, а сама доля поєднала в особі Марії злочинницю і мученицю. Її провина очевидна, і автор не намагається виправдати свою героїню. Але Цвайґ змушує читача

милуватися шотландською королевою як одним із найдосконаліших створінь природи. Витоки трагедії у тому, що ця волелюбна, напрочуд талановита жінка не була коханою чоловіком, рівним їй за розумом, темпераментом і шляхетністю. Знову, як і в новелах, шаленство пристрасті штовхає героїню на злочин. Марія — жертва, переконує нас Цвайг, а жертвам сваволі читач завжди співчуватиме.

Завершуючи життєпис страченої королеви, Цвайг підсумовує: "У моралі і політики свої особні шляхи. Події оцінюються по-різному, зважаючи на те, чи судимо ми про них з погляду людяності, а чи з погляду політичних переваг". Для письменника на початку 30-х рр. конфлікт моралі і політики мав уже не умоглядний, а цілком конкретний характер.

Герой книги "Тріумф і трагедія Еразма Роттердамського" ("Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam", 1935) особливо близький авторові. Цвайгу імпонувало, що Еразм вважав себе громадянином світу. Еразм відмовлявся від найпрестижніших посад на церковній та світській ниві. Уникаючи суєтних пристрастей і марнославства, він доклав усіх своїх зусиль для того, щоби домогтися незалежності. Своїми книгами Еразм підкорив епоху, адже зумів сказати слово істини, проаналізувавши найболісніші проблеми свого часу.

Еразм ганьбив фанатиків і схоластів, хабарників і невігласів. Але особливо ненависними для нього були ті, хто розпалював чвари між людьми. Однак саме через жахливий релігійний розбрат Німеччина, а за нею й уся тодішня Європа були залиті кров'ю.

Згідно з концепцією Цвайга, трагедія Еразма полягає в тому, що він не зумів відвернути цю криваву різанину. Цвайг протягом тривалого часу вірив у те, що Перша світова війна — трагічне непорозуміння, що вона залишиться останньою глобальною війною. Цвайг вважав, що разом з Р. Ролланом і А. Барбюсом, разом з німецькими письменниками-антифашистами він зуміє відвернути нове світове побоїще. На сторінках газети "Роте Фане" 29 червня 1930 р. він писав: "Я глибоко переконаний, що агітація окремих безвідповідальних осіб, які прагнуть послати сотні тисяч або й мільйони людей під кулі чи в газові атаки, зазнає жалюгідної поразки; однак цей безумовний оптимізм не повинен завадити нам зберігати пильність і суворо карати будь-яку спробу воєнної інтервенції навіть у попередній стадії газетної пропаганди та затуманювання мізків". Однак у ті дні, коли Цвайг працював над книгою про Еразма, нацисти зробили трус у нього вдома. Це стало першим тривожним сигналом.

У 20—30-х рр. у багатьох західних письменників посилювався інтерес до СРСР. Вони вбачали у країні Рад єдину реальну силу, здатну протистояти фашизму. Цвайг також відвідав СРСР у 1928 р., прибувши на урочини з нагоди сторіччя від дня народження Л. Толстого. Цвайг вельми скептично оцінив бурхливу бюрократичну діяльність керівної верхівки радянських республік: "Молоді керівники, покликані навести "лад", ще отримували втіху від компонування розмаїтих розпоряджень та дозволів, і це дуже гальмувало справу". Загалом же, його тодішнє ставлення до СРСР можна охарактеризувати як доброзичливо-критичну цікавість. Проте з плином часу

доброзичливість підупадала, а скептицизм зростав. Цвайґ не міг зрозуміти і погодитися з обожненням вождя, а облудність інсценованих політичних процесів не ввела його в оману. Він категорично не приймав ідеї диктатури пролетаріату, яка легітимізувала будь-які акти насильства і терору.

Становище Цвайґа наприкінці 30-х рр. було вельми складним: він опинився між "серпом і молотом", з одного боку, та "свастикою" — з іншого. Ось чому таким елегійним настроєм пронизана його остання книга мемуарів: вчорашній світ загинув, а в сучасному світі письменник скрізь почував себе чужинцем. Останні роки життя Цвайґа сповнені поневірянь. Він утік із Зальцбурга, тимчасово зупинившись у Лондоні (1935). Проте й в Англії письменник не чув у безпеці. Він подався до Латинської Америки (1940), якийсь час жив у США (1941), але невдовзі вирішив оселитися у невеликому бразильському місті Петрополісі, розташованому високо в горах.

22 лютого 1942 р. він наклав на себе руки разом із дружиною, прийнявши велику дозу снодійного. Перед смертю подружжя написало 18 листів, зокрема і бразильському уряду із подякою за гостинність. "Я вітаю всіх своїх друзів, — писав Цвайґ. — Нехай вони побачать світанкову зорю після довгої ночі! А я надто нетерплячий і йду раніше від них".

Вочевидь, мав рацію Е. М. Ремарк, котрий так написав про цей трагічний епізод у своєму романі "Тіні в раю": "Якби того вечора в Бразилії, коли Стефан Цвайґ і його дружина скоїли самогубство, вони могли щиро поговорити із ким-небудь бодай по телефону, то нещастя, можливо, не сталось би. Але Цвайґ опинився на чужині серед чужих людей".

Проте смерть письменника була не просто наслідком відчаю. Цвайґ покинув цей світ, бо категорично не приймав його, почувався у ньому зайвим. Українською мовою твори Цвайґа перекладали В. Бобинський, І. Стишенко, П. Тарашук, І. Сойко та ін.

В. Пронін